De Levende Natuur 97 (2):40-43 (1996)

paar geregeld waar te nemen. De zeer oppervlakkige en misplaatste belangstelling heeft slechts leiding noodig.

Wij richten ons tot allen, die vermoeden, dat kennismaking met de dieren- en plantenwereld genoegen belooft, en willen trachten, hun ontmoediging te besparen en hen zooveel mogelijk voort te helpen. Wij zullen beproeven iets te zijn voor de huismoeders die haar vogeltje en hare kamerplanten willen verzorgen, en voor de knapen, die voor hun zakgeld wat natuurgenot willen koopen; voor den houder van een tuintje en voor den wandelaar door bosch en veld; voor den vriend der natuur, die hoofdzakelijk voor zijn eigen pleizier er flesschen en bakken op nahoudt, en voor den vader of onderwijzer, die wil weten, hoe hij zijn jongens genoegen kan doen. Onze stof is rijk! Wij willen de faits et gestes der spin in haar web gadeslaan, en de levenswijze - ja, lezer, de levenswijze! - der veldbloem nagaan. Wij willen de vogels bespieden in het kreupelhout en de najaarskleuren van het bosch op het paneel trachten te brengen. Wij willen het hebben over de manier om de natuur waar te nemen, de voorwerpen uit te teekenen en te bewaren. Kortom, de huiskamer en de school, zoo goed als beemd, bosch, zeestrand en heide, het is alles ons arbeidsveld.

Het kan niet van ons verwacht worden, dat wij hier verder in bijzonderheden vermelden, wat wij al zoo ons voorstellen te doen. Gedeeltelijk volgt het uit het bovenstaande, gedeeltelijk kan de verdere inhoud dezer aflevering op deze vraag een antwoord geven. Laat ons hier alleen nog mogen zeggen, dat wij reeds aan de meest verschillende middelen gedacht hebben; dat wij ons bereid verklaren, vragen door de lezers te doen, naar vermogen te beantwoorden; dat wij, ook met behulp van vakgeleerden, in staat hopen te zijn, van ons toegezonden voorwerpen den naam op te geven; dat wij adressen hopen te noemen, waar de noodige stoffen en gereedschappen te verkrijgen zijn.

Wij rekenen daarbij op den steun van meewerkers. Het ligt in onze bedoeling, onze kolommen open te stellen voor iedere liefhebber, die een aardig wandeltochtje, eene waarneming of iets dergelijks, met of zonder teekening, te onzer beschikking wil stellen. Wij achten van dergelijken steun zelfs het voortbestaan van ons blad afhankelijk, want niet de redactie, maar het publiek moet voor den nieuwen sport -als wij ons zoo mogen uitdrukken- gewonnen worden; eerst dan is de zaak gezond.

Toen wij zooeven optelden, voor wie wij iets hopen te zijn, hebben wij ééne klasse van menschen niet genoemd: de dier- en plantkundigen. Zij zelf zullen dat billijken, daar zij wel weten, dat hunne belangen en die der liefhebbers uiteenloopen, buitendien kennen zij den weg, die tot bevrediging hunner behoeften leidt, of weten, waar en bij wien zij inlichtingen kunnen bekomen. Wij hebben hun dan ook niets aan te bieden, maar wel te vragen: hun steun - en soms wellicht: hunne verschooning.

Hunne verschooning, indien wij ons somstijd genoodzaakt mochten zien, het materiëele doel aan het formeele ondergeschikt te maken, de dier- en plantkunde een weinig op te offeren aan de belangstelling voor dieren en planten. Ieder van hen, die wel eens voor het publiek gewerkt heeft, zal moeten erkennen, dat die keus soms gedaan moet worden.

Rechtstreeks zullen wij derhalve de wetenschap niet kunnen dienen. Zijdelings waarschijnlijk. Want dit staat vast: als de belangstelling van het publiek toeneemt, zal aan de vakgeleerden meer materiaal toevloeien, - zullen er meer jongelui hunne gelederen komen versterken, - zullen hunne werken een ruimer debiet vinden, - zullen hunne adviezen voor het publiek meer beteekenis krijgen, en zal de nervus rerum, waar het subsidiën aan geleerde genootschappen, het oprichten en onderhouden van levende en doode verzamelingen betreft, niet zoo menigmaal ontbreken, want in dit opzicht, men vergete het niet, is de wetenschap meer van het publiek en de regeering, dan van hare eigene priesters afhankelijk.

De redactie (1896)

E. Heimans

Torenvalken en

Van Eli Heimans is zijn grote belangstelling voor de geologie bekend. Zo verschenen van zijn hand 'Uit ons Krijtland' in 1911 en het 'Geologieboekje' in 1913. In de Paasvakantie van 1911 vond hij in de naderhand naar hem genoemde groeve bij Epen het eerste mariene fossiel uit het Limburgse Carboon. Deze geologische belangstelling dateert echter van zijn laatste jaren.

Eli Heimans was onderwijzer te Amsterdam. Hij introduceerde daar een geheel nieuwe vorm van onderwijs: een aanschouwelijke methode. Het ging om de rechtstreekse waarneming in plaats van het aanleren van droge feiten. In 1893 schreef hij zijn handleiding voor het natuuronderwijs op de basisschool met als titel De Levende Natuur. Hiermee trok hij ook de belangstelling van Jac.P. Thijsse. Zoals bekend waren beide initiatiefnemers tot de oprichting van dit tijdschrift, dat in maart 1896 voor het eerst verscheen. Helaas heeft Eli Heimans niet erg lang redacteur kunnen zijn; zijn plotselinge dood in 1914 maakte hier een abrupt einde aan.

De veelzijdigheid aan onderwerpen, waarover hij schreef, mag onder meer duidelijk worden uit de keuze, die de redactie maakte: een artikel over roofvogels uit De Levende Natuur van april 1896 (1e jaargang (2): 24 - 26).

De Levende Natuur 97 (2):40-43 (1996)

Sperwers in de steden

Eli Heimans op latere leeftijd (Uit De Levende Natuur feb. 1961, 64 (2)).

De torenvalken, die van oudsher zomerverblijf houden in de Westertoren te Amsterdam, zijn uit Spanje en Algiers gerepatrieerd. Verleden week stonden op de Westermarkt een aantal groote en kleine menschen te luisteren naar een eigenaardig gieren en gillen afgewisseld door kraaiengekras, hoog in de lucht.

Een viertal valken waren aan het vechten met evenveel bonte kraaien; het was een symbolisch gevecht, een strijd met dichterlijke beteekenis, daar om en op de aloude Amsterdamsche keizerskroon, een tafereel uit de eeuwige terugkeerende worsteling tusschen lente en winter.

De bonte kraaien meenden, dat die hitte in maart niets dan een vergissing van het klimaat kon zijn; de valken daarentegen beweerden, dat de grijsrokken lang genoeg hier de baas gespeeld hadden; dat ze maar moesten opdoeken naar Finland of Lapland om daar te gaan broeden, want dat de winter voor goed om was. De klassieke Westertoren behoorde aan hen, de valken, par droit de conquête et par droit de naissance, dat was geen huisvesting voor een onedele kraai.

Maar de bonte dieven dachten er anders over, en de strijd begon. De valken vlogen hoog de blauwe, wazige lucht in, beschreven een paar wijde kringen en kwamen met een vaart schuin naar beneden schieten. Zoo'n stoot durfden de kraaien niet afwachten; in een bocht zwierden ze om de toren heen, om zich op de andere zijde weer neer te zetten; dat ging zoo een heele poos door; de valken stegen telkens gillend op en stieten pijlsnel neer. Eén kraai, wie het spelletje blijkbaar begon te vervelen, zette zich schrap; hij wachtte met opgeheven kop de stoot af; maar dat bekwam hem, scheen het, zeer slecht. Hij viel van de rand van de kroon een heel eind naar beneden, en vloog, zonder om te kijken, met snelle vleugelslagen heen; de andere drie hielden het langer uit, maar ook zij moesten het tenslotte opgeven tegen de kleine, moedige valken.

De jongens onder de toeschouwers gilden om het hardst met de valken; (dat schijnt zoo in Amsterdam de gewoonte) en ze uitten daarbij menige verwensching tegen de moordenaars van hun duiven.

Toch zijn het niet in de eerste plaats de torenvalken, die de duiven zoo deerlijk havenen; daarin vergissen zich de jongens bijna overal. De vijanden van hun duiven zijn meestal sperwers, die hier in de voorlente en in de nazomer doortrekken en daarbij jacht maken op zwermende duiven.

Wel jaagt de Torenvalk een doodenkele keer kleine vogels na, maar de hoofdschotel bij zijn maaltijden vormen de veldmuizen; 's morgens heel in de vroegte gaan ze met hun allen tegelijk naar buiten op de muizen- en sprinkhanenjacht, en ze verorberen heel wat van dat schadelijk goedje op zoo'n lange werkdag; de torenvalken moeten dan ook tot de allerbeste vrienden van de boeren gerekend worden.

Zoolang het wijfje broedt, en ook als de jongen pas uit zijn gekomen, sleept het mannetje de heele dag door muizen, sprinkhanen en torren aan; later gaan man en vrouw samen voor de kleintjes proviand halen; het wijfje vliegt niet zoo vaak uit, want dat moet in het begin het voedsel voor de kleintjes fijnhakken en verteerbaar maken.

Als het een muizenjaar is, zooals uit enkele voorteekens voor dit jaar op te maken valt, dan hebben deze zomer zelfs de musschen geen last van de torenvalken, laat staan de duiven. Blijven de torenvalken bij ons de winter over, zoals soms gebeurt, dan kunnen de spreeuwen en musschen in de stad het wel eens hard te verantwoorden krijgen; en dan sneeft er misschien ook wel eens een duif.

Maar dat zijn uitzonderingen, die evenwel bij de sperwers regel worden; dat is een echte vogeldief, die net zoo hard vervolgd moest worden, als de Torenvalk beschermd.

Beide, valk en sperwer, zijn in de vlucht makkelijk te herkennen aan de sikkelvormige, smalle en puntige vleugels, aan de snelle en sierlijke wendingen bij het vliegen, aan het beschrijven van wijde kringen hoog in de lucht.

In het snelle zwenken zijn hun de spreeuwen en de zwaluwen de baas. Van

De Levende Natuur 97 (2):40-43 (1996)

De Levende Natuur

Torenvalken en Sperwers in de steden

die vogels zijn ze evenwel licht te onderscheiden door de lange staart of door hun grootte.

Ook krijgt men, als men zijn oogen de kost geeft, wel eens te zien, hoe een Torenvalk zich op de muizenjacht toelegt. Ziet ge in de buurt van de groote steden bij een spoordijk bv. een vogel, zoo groot als een flinke duif, stil in de lucht staan, een meter of tien hoog, dan is het tien tegen één een Torenvalk, die boven een muizengat staat te loeren.

Lang houdt hij dat 'bidden', zooals de jagers het noemen, niet uit; hij schiet na een paar minuten een meter of twee vooruit en blijft dan weer boven een ander muizenhol staan bidden.

Meestal beweegt hij daarbij verbazend snel de punten van de vleugels. Ziet hij een muis uit het gat komen, dan slaat hij de vleugels tegen het lichaam en valt als een kei naar beneden, vlak boven de grond spreidt hij even de vleugels uit, grijpt de muis en verteert die meestal vliegend; als er geen kapers op de kust zijn, peuzelt hij die ook wel op zijn gemak op in een boomtop, op een telegraafpaal, soms in de vensterbank van een hoog huis.

Staat de valk zeer laag te bidden, een meter of vijf, zes, niet hooger, dan heeft hij het op sprinkhanen of torren voorzien. Van die hoogte ziet hij zijn kleine prooi en berekent hij zijn stoot; en bijna zonder falen gelukt de greep.

De Sperwer schijnt bij het jacht maken op vliegende duiven lang niet zoo zeker van zijn stoot en greep; ik heb verleden zomer in de buurt van het Haarlemmermeerplein wel tien keer een Sperwer op duiven zien neerstorten, maar hem nog nooit een bij de eerste stoot zien vatten; hij viel meestal midden door de vlucht duiven heen en schoot een heel eind te ver naar onder.

De spelende duiven stuiven dan uiteen en vliegen wild in het rond; bijna altijd ziet men de Sperwer de duiven nazetten, nu eens de een, dan weer de ander, maar steeds tevergeefs. Eindelijk, daar merkt hij er een, die niet zoo'n behendige vlieger is als de anderen; die ongelukkige zet hij na en meestal verdwijnen beide uit het gezicht.

De jongens, die dit zien, gillen onophoudelijk; ze maken zoo het gieren van de roofvogels na; ze willen de duiven waarschuwen; maar ik geloof, dat ze hun duiven veeleer een onnoodige en gevaarlijke angst op het lijf jagen, doordat de verschrikte dieren bij dat gegil meenen, door een heele bende sperwers overvallen te zijn. Een duif is een veel te goed vlieger om een gemakkelijke prooi van de Sperwer te worden; die moet list te baat nemen, de vliegwijze van een meeuw of een zwaluw nabootsen, of van dak tot dak vliegen om argelooze duifjes te besluipen, en dat lukt hem maar al te vaak.

Is de Sperwer eens op de duivenjacht, dan geeft hij het niet op, vóór hij er eentje te pakken heeft; hij houdt het jagen verbazend lang vol en vliegt zijn offer tot in de til na. Een Torenvalk, zoo die al eens een duif belaagt, geeft het al bij de eerste mislukte stoot op; dit duivenjagen is meestal niets dan een stoutigheid van hem, een groote-heer spelen, een sperwer-nadoen, zonder doel of ernst.

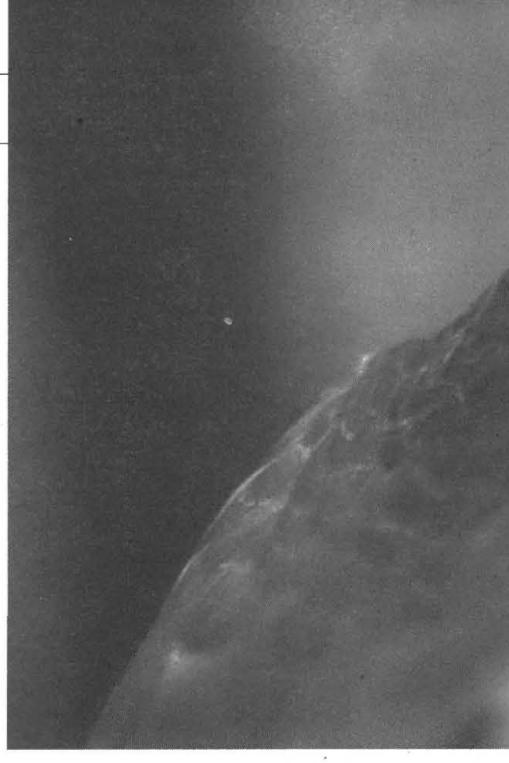
Verleden winter bracht me een buurjongen een doode Torenvalk; die was bepaald van plan geweest hier te overwinteren, maar van kou of honger omgekomen.

Als men zoo'n beest in de hand heeft, ziet men eerst hoe krachtig nek en snavel gebouwd zijn; ook, dat de Torenvalk buiten kijf een mooie vogel is, veel mooier van kleur en teekening dan de Sperwer.

Wie hem eens van nabij gezien heeft, zal hem nooit weer met een Sperwer verwarren; onze valk is op rug en vleugels roestrood; daarom heet hij in sommige streken van ons land ook wel roodvalk.

Dan is het ook een uitstekend kenmerk van de Torenvalk, dat elke bruine veer een zwarte driehoekige of pijlvormige vlek heeft, en de lange grijze staart heeft, behalve een aantal onduidelijke strepen, één scherpe, zwarte dwarsband met wit omzoomd, bovendien heeft elke veer van de lichte onderzijde een zwarte, ronde vlek.

De wijfjes en de jongen zijn niet zoo mooi van kleur en minder scherp geteekend. Dat maakt het herkennen weer wat lastiger; wie er het fijne van wil weten, gaat bij zijn bezoek aan Artis maar eens naar het museum van de Ne-

derlandsche fauna; boven de zebra's. Daar zijn torenvalken van alle leeftijden.

Dan kunt ge meteen zien, dat de Sperwer geen rood op rug en vleugels heeft; hij is daar grijs-bruin of blauwgrijs getint; in de oostelijke provinciën wordt hij dan ook wel blauw-valk genoemd. Zijn onderzijde is met dwarse golvende lijntjes bijzonder fraai geteekend, net als de Koekoek. Die lijntjes worden gevormd door aaneensluitende vlekken op de witte, donzige buik- en borstveeren; hij is evengroot als de valk (32 à 33 cm), maar de wijfjes van beide roofvogels zijn iets grooter, 2 à 3 cm.

Nog iets dat gemakkelijk te zien is, ingeval ge een gevangen Sperwer of Torenvalk hebt te onderscheiden; de valken hebben bruine oogen, de sperwers gele; de Havik heeft ook gele oogen, maar van dat heer hebt ge in de stad geen last, dat is in Gelderland al een zeldzame gast, in Holland komt hij zoo goed als nooit.

Ziet ge nu in deze tijd van het jaar (april) in de stad een roofvogel, dan is het naar alle waarschijnlijkheid een Torenvalk en geen Sperwer; die zijn thans in Gelderland of Brabant aan het nestelen, misschien al wel aan het broeden; eerst in de nazomer hebt ge gelegenheid uw kennis in toepassing te brengen, om ze van elkaar te onderscheiden.

De sperwers, die dan in de groote steden van Holland komen jagen, zijn soms wijfjes, maar meest jongen. Dat blijkt al uit hun onbesuisdheid en hun toomeloze jachtijver; meer dan een van die jeugdige schavuiten wordt het slachtoffer van zijn onbezonnenheid, en dat is goed ook. Zoo nuttig als de To-

De Levende Natuur 97 (2):40-43 (1996)

100 JAAR

Jan van Diermen

Sperwers in dorp, cultuurland en bos

Portret van een op het nest gevangen, drie jaar oud sperwervrouwtje (Vleeschbroek, Liempde, 8 mei 1988).

Zelden verlaat iemand zich bij zijn oordeel over (roof-)vogels nog zo openlijk op moreel sentiment, als Eli Heimans dat honderd jaar geleden deed (zie voorgaand artikel). Zowel het denken over roofvogels als het stedelijk landschap hebben de afgelopen eeuw veranderingen ondergaan. Sinds 1936 zijn roofvogels wettelijk beschermd, maar het blijft een diergroep die zowel fel antipathieke als sympathieke reacties opwekt. In kringen van natuur"gebruikers" hangt het oordeel veelal af van gevestigde belangen c.q. gedane investeringen.

renvalk is, zoo schadelijk is de Sperwer; men heeft hem eens een twintig vinken in één uur zien vangen en dooden.

Vaak wordt de Sperwer op een zolder of in een duiventil gevangen, waarheen hij een duif of een musch is nagevlogen; ja, verleden jaar vloog er een, die in dolle vaart een duif nazette, door het open raampje van een voortsnellende trein tusschen Amsterdam en Weesp; de duif zocht een schuilplaats tusschen de reizigers, de Sperwer sloeg met zijn kop tegen het glas van het andere portierraam en werd gegrepen.

Verleden jaar nestelden ook torenvalken, twee of drie paartjes, in de torens van het Rijksmuseum, evenals in bijna alle torens van Amsterdam. In het netwerk van de groote opengewerkte bol op de spits van de kerk aan de Stadhouderskade, bij het Leidscheplein, was verleden jaar een valkennest duidelijk van de straat af te onderscheiden; 't zal er nu wel weer komen.

Niet alleen in Amsterdam, in de meeste groote en kleine plaatsen van ons land, nestelt de Torenvalk in gebouwen, soms in boomen.

Wie in zijn woonplaats iets opmerkelijks van deze dieren waarneemt, zal ons zeer verplichten met een berichtje.

In het destijds dunbevolkte Nederland waren de steden kleiner, compacter en minder groen dan nu. Plannen voor de aanleg van parken en bossen werden vaak terzijde gelegd. Het bevorderen van de hygiëne (straat en gracht waren open riool) en investeringen in weg- en waterbouw kregen voorrang (Taverne & Visser, 1993). Voor een destijds in de stad broedende Torenvalk (*Falco tinnunculus*) was de sprong van kerktoren naar veldmuisrijke weidegronden een kleine. Dergelijke situaties zijn nu zeldzamer, maar komen nog voor: Torenvalken van de St. Jan in Den Bosch jagen onder de stadswal in het nabijgelegen Bossche Broek. Voor Sperwers (*Accipiter nisus*) was de stad alleen als voedselgebied interessant (duiven en spreeuwen voor het grotere vrouwtje, mussen voor het kleine mannetje). Broedgevallen van Sperwers kwamen er niet voor.

Nederlandse Sperwers kregen deze eeuw door bebossingen meer gelegenheid om te broeden. De voedselvoorraad nam door bosontwikkeling en eutrofiëring eveneens toe, al werd de soortenrijkdom in cultuurland steeds kleiner. Vervolging speelde tot ver in de vorige eeuw een grote rol, maar heeft (ondanks premies tot 1860) slechts zeer plaatselijk de broedpopulatie getroffen (De Rijk, 1990). In deze eeuw heeft gebruik van gif in de landbouw (DDT, dieldrin, aldrin) ervoor gezorgd dat sperwers in de periode 1950-1975 uiterst schaars werden. Ca 200-300 "paren" (waarschijnlijk week de sex-ratio sterk af van 1) leefden voornamelijk buiten de invloedssfeer van intensieve landbouw in grotere bosgebieden op de hoge zandgrond. Na afschaffing van de gewraakte middelen medio jaren zeventig nam het aantal Sperwers weer snel toe (Bijlsma, 1993; Opdam et al., 1987). De populatie breidde zich vanuit het oorspronkelijke areaal op de zandgronden uit naar laag-Nederland. Daarbij werd in toenemende mate in kleinere bosjes gebroed. Sinds de jaren tachtig van deze eeuw broeden Sperwers ook met steeds grotere regelmaat in stad en dorp. Deze ontwikkeling is waarschijnlijk meer een respons op toegenomen broedgelegenheid dan op een veranderd voedselaanbod. Bijlsma (1993) schat de Nederlandse broedpopulatie begin jaren negentig op 3.400-4.000 paar, mij lijkt 4.000-5.200 paar (1990-1994) gepaster.